

Systematizace základních pojmů české funkční stylistiky

MARIE ČECHOVÁ
(Praha)

Nynější období je ve znamení rozvoje disciplín zabývajících se studiem vyšších jednotek než věta. Vedle klasických tradičních jazykovědných disciplín zaměřených na studium základních jazykových jednotek, gramatiky, lexikologie, fonetiky a fonologie se rozvíjejí obory studující text, komunikát, jazykový projev, promluvu a jejich vztahy k jiným sociálním, fyzikálním i psychickým entitám.

Vedle stylistiky, která byla dříve jedinou disciplínou zabývajících se studiem jednotek vyšších než věta se dnes setkáváme s *textovou lingvistikou* neboli s *teorií textu*, *nadvětnou (textovou) syntaxí* či s *gramatikou textu*, *pragmatikou textu*, *s teorií komunikace* i s *jazykovou kulturou*. Často tyto názvy fungují vedle sebe bez rozlišení, užívá se jich promiskue. Je však nutné rozlišit, třebaže všechny jmenované pojmy mají cosi společného. Některé názvy chápeme jen jako synonyma pro tutéž realitu, např. zpravidla jako synonymních se užívá výrazů *textová lingvistika* a *teorie textu*, přičemž *textová lingvistika* tvoří pendant k systémové lingvistice, studující jazykový systém jako množinu znaků a jejich vztahy; *textová lingvistika* studuje produkty jazykové komunikace v jejich jazykových i mimojazykových determinacích včetně faktorů situačních a pragmatických. Zvýraznění těchto pragmatických aspektů vede k označení příslušné disciplíny jako *pragmaticky orientované teorie textu* nebo jako *pragmatiky textu*. Za nejširší pojem této oblasti považujeme teorii komunikace, jež se zabývá i jinými než jazykovými komunikačními systémy. Někdy bývá místo výrazu *textová lingvistika* používáno označení *nadvětná* nebo *textová syntax*. Je však vhodné ponechat tyto názvy pro užší oblast, pro studium syntaktických jevů přesahujících rámec věty.

Jaký vztah má stylistika k jmenovaným disciplínám? Bývá chápána za součást nauky o komunikátu (K.Hausenblas) nebo úžeji teorie textu, textové lingvistiky, tedy za jednu z disciplín teorie textu nebo za styčnou disciplínu, komplementární, doplňující lingvistiku systémovou i textovou. U nás nebývá považována za disciplínu širšího rozsahu než uvedené příbuzné obory (srov. z tím naopak pojetí G.A.Solganika 1991).

Stylistika má nepochybně vztah jak k jazykovému systému, tak k komunikační situaci, tedy k projevu jako rezultátu komunikační činnosti.

Tyto vztahy pak spojují stylistiku s další disciplínou, tj. s jazykovou kulturou. Ztotožnění termínu *jazyková kultura* a *styl* odmítl právem M.Jelínek (1979). Ukažme komplikovanost vztahu obou disciplín. Jazyková kultura a kultura řeči je teoreticko-praktická disciplína studující stav a úroveň jazyka a řeči, tedy i jazykového systému i jazykových jevů. Stylistika má sice s jazykovou kulturou, zvláště s její řečovou stránkou některé společné problémy, ale stylistika je speciálnější a užší disciplína než jazyková kultura. Jazyková kultura však na druhé straně plně nepokrývá oblast, jíž se věnuje stylistika, např. stylistika ji přesahuje studiem objektivních a subjektivních stylových činitelů a jejich odrazů v jazykovém vyjádření. Proti tomu jazykovou kulturu zajímají nejen otázky slohové vyříbenosti, ale i otázky, jež se týkají tvorby a dodržování kodifikace, tj. jazykové správnosti neboli spisovnosti, aj.

Tím se dostáváme k problému vztahu spisovný jazyk a styl, norma a kodifikace z pohledu stylistického. Tato otázka je různými stylistikami a stylistiky i v rámci funkční stylistiky chápána různě. Ve starších stylistických studiích byl pojímán systém stylu jako konstitutivní součást spisovného jazyka (srov. nazev slovenské studie M.Ivanové-Šalingové: *Ku klasifikácii štýlov spisovného jazyka*, (1962). Ale i v pracích novějších našich i cizích, např. u A.N.Kožina a kol. (1982) i na mezinárodní konferenci o jazykové kultuře a funkčních stylech ve Vilniusu r. 1984 se řeší vztah mezi spisovnou normou a funkčními styly; přitom se tradičně uvažovalo o stylovém rozrůznění jen v rámci spisovného jazyka. Teprve v poslední době se přijímá běžnější názor, že slohotvorný proces nelze spínat jen se spisovným jazykem, nýbrž s jazykem národním (srov. už Čechová 1985, 1986 a Chloupek 1986), i když ještě V.Kubát (1988) uvažuje o funkčních stylech v rámci spisovného jazyka. Chápeme vztah spisovné normy a funkčních stylů nikoliv jako pouhé překrývání a zahrnování, ale jako vztah křížový: problematika funkčních stylů přesahuje oblast spisovného jazyka, zasahuje i oblast nekodifikovanou, zvláště některé funkční styly nejsou prostě omezeny na oblast spisovnou (srov. umělecký, prostě sdělovací, popř. prakticky odborný styl i mluvená

publicistika), třebaže spisovnost — nepisovnost ovlivňuje celkový ráz projevu, lze tedy tvrdit, že spisovnost je veličinou stylovou.

Naznačené nás vede k úvaze o vztazích mezi normou spisovného jazyka a normami spisovnými. Z úvedeného vyplývá, že je nemůžeme ztotožnit. Součástí kodifikace spisovného jazyka je však v souladu s teorií spisovného jazyka rozpracovaná čs. lingvisty (zvl. B.Havránkem, A.Jedličkou, M.Dokulilem) i kodifikace variant, variantních prostředků s různou stylovou i frekvenční charakteristikou a různým stupněm produktivity, ovšem jen takových, jež jsou považovány za spisovné, avšak na celé ose od zastaralosti přes knižnost k neutrálnosti až po hovorovost.

Stylistika je všeobecně označována jako nauka o stylu. Ovšem sám termín *styl* je už chápán různě, a to nejběžněji jako způsob vyjádření obsahu projevu (Bečka 1962).

Za vhodné považujeme propracované Hausenblasovo pojetí stylu jako „tvárného principu integračního“ (1972: 22), který má dosah pro smysl komunikátu. Hausenblas oprávněně začleňuje stylové jevy z hlediska obecnosti výše než jevy jazykové povahy, styl je totiž vlastní nejen verbálním komunikátům, ale vši lidské činnosti, a lidskému chování; přitom si připomeňme, že obecná teorie stylu dosud nebyla zpracována. Jazykovědná stylistika se ovšem suostředuje na zkoumání jevů povahy verbální.

Nejběžnější, u nás vžitě definování stylu najdeme v Havránkově-Jedličkové České mluvnici a v učebnicích základní školy. Uvádějí užší vymezení stylu (slohu), jako způsobu výběru jazykových prostředků a jejich využití a uspořádání v jazykových projevech. Tato poučka vyzdvihuje některé významné aspekty slohové stránky projevu, nevyjadřuje však zřetel k obsahu a jeho adekvátnímu vyjádření ani další zřetele (např. k funkci, k jeho situaci). Zůstává stranou otázka výběru a uspořádání obsahových složek, které nesporně patří (o tom viz Čechová 1985) v dnešním pojetí do stylu.

Zmiňovali jsme se o stylu v souvislosti s *jazykovým projevem, komunikátem, textem* (užívá se i výrazu *promluva*). Termíny jsou v plně šíři vysvětleny u K.Hausenblase (1984). Někdy se mezi těmito názvy nečiní rozdíly, chápou se jen jako různá pojmenování téže reality. Jindy se komunikát chápe jako širší pojem, přesahující oblast jazykovou, jako základní jednotka sdělování vůbec, takže lze mluvit o komunikátech i ve spojení s grafy, s obrazy, s hudební skladbou..., někdy se i v této souvislosti užívá výrazu *text*. Potom termín *jazykový projev* má ve srovnání s tím rozsah užší, vztahuje se k produktům, ale také ovšem k procesům (viz substantivum verbale *projev* — *projevit se*), jejichž podstatou je jazyková resp. řečová činnost. V tomto činnostním pojetí se pak jako

synonyma k názvu *projev* někdy užívá výrazu *řeč*. Jindy má výraz *řeč* význam speciálního řečnického, a to oficiálního, veřejného rozsáhlého jazykového projevu (např. *řeč prezidenta republiky*).

Jaký je vztah mezi *textem/jazykovým projevem* a *stylem*? Styl je celkem obecně označován za vlastnost textu. Při takto pojímaném stylu by existovaly jen styly řeči, nikoli styly jazyka. Při tom styly řeči závisí na existenci stylově rozlišených variantních prostředků; bez synonymie prostředků by neexistovaly styly a my můžeme z hlediska stylového rozlišit **stylovou vrstvu prostředků neutrálních**, použitelnou ve všech projevech bez ohledu na styl, a stylově příznakových. Základní protiklady tvoří knižní x hovorová vrstva; patří sem však i subsystémy prostředků příslušných k určité **stylové oblasti** — některé prostředky jsou příznačné jen pro jednu stylovou oblast např. odbornou, publicistickou, uměleckou. S pojmem stylová oblast pracuje A.Jedlička (1970—1974); odlišil tak obecnější pojem styl a stylovou sféru (oblast), stylovou vrstvu a **stylový typ**. „Jazykové projevy (texty), které mají stejné nebo podobné rysy určované podle objektivních stylotvorných faktorů vytvářejí určitou sféru (oblast) projevu” (1974: 94). Soubor norem dané sféry vytváří stylový typ.

Uvedené pojmy byly vyčleněny na základě zobecnění z komunikační praxe. Určitých prostředků se užívalo ve vymezeném okruhu projevu, a zobecněním této zkušenosti mohly být v nich užívané jazykové prostředky označené jako *stylově příznakové*, tj. typické pro danou stylovou oblast, a vymezeny jako stylová vrstva. Na druhé straně na základě výskytu stejných jevů mohou být určité projevy klasifikované jako projevy jisté stylové oblasti. Jednotlivé texty mají určitý slohový ráz opakováním společných rysů projevu jedné stylové oblasti se vytváří stylový typ. A.Jedlička ho definuje jako soubor stylových norem charakteristických pro danou oblast; připojme: jde o povýšení zvyklosti na normu.

Vymezení jazykové normy a **norem stylových** však mnohdy neodpovídají komunikační akty, ty se jeví jako jazykově, popř. stylově smíšené. To vede k úvahám o existenci **normy komunikační** vedle normy systémové — jazykové a vedle norem stylových. V naší lingvistice se těmito otázkami zabývá po Barnetovi A.Jedlička (1982) a J.Kořenský s kol. (1987). Komunikační norma je norma užívání jazyka podmíněná situací, závislá na situačních faktorech a podmínkách, není kodifikována, má smíšený jazykový charakter.

Základní pojem, který dál naší stylistice rozlišující přívlastek je pojem **funkce**. Funkcí se ve stylistice rozumí záměr, který sleduje autor, popř. účel, kterému projev slouží, cíl, který se projevem sleduje, jeho poslání, úkol, platnost, význam. Zajímavé je, že žádná klasická stylistická česká studie však blíže tento klíčový

termín neanalyzovala (ve všech jeho různých relacích). To konstatuje i N.Svozilová (1988). S termínem funkce, s účelovým zaměřením pracoval B.Havránek ve sborníku s roku 1932, kde podal schematický přehled funkcí spisovného jazyka a uvedl jim odpovídající „funkční jazyky“. Právě studii *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* položil Havránek základ české funkční stylistice, konkretizuje v ní Mathesiovu koncepci funkční lingvistiky. Vychází z ideje, že jazykové prostředky jsou určovány účelem, kterému jazykový projev slouží. Autor mluví o funkcích spisovného jazyka, výslovně uvádí funkci komunikativní (obcovací), jíž odpovídá forma jazyka nespisovného (B.Havránek mluví ještě o jazyce lidovém) i spisovného ve formě hovorové (konverzační); zde užívá termínu *funkční jazyk hovorový*. Vedle toho se zmiňuje o jazyce básnickém a o výhradním užívání spisovného jazyka v oblasti odborného vyjadřování vědeckého, ale většinou i praktického. Autor rozlišil od sebe funkční jazyk a funkční styl v tom smyslu, že funkční jazyk je funkcí jazyka (langue), „je určen obecným účelem normovaného souboru jazykových prostředků“; ve srovnání s tím je funkční styl funkcí jazykového projevu (parole) a „je určen konkrétním cílem každého jazykového projevu“ (s. 69).

V tomto prvním zpracování B.Havránek mluví o funkčních jazycích, avšak z jejich klasifikace je patrné, že pojednává o jevech dnes označovaných jako funkční styly (ovšem s některými diferencemi v počtu stylů): *hovorový (konverzační), pracovní (věcný), vědecký a básnický*. Za funkční styly pokládá jevy, jež se dnes zpravidla označují jako *slohové útvary* nebo *postupy*: *praktické sdělení (zpráva), vybídnutí (výzva) a přesvědčování, obecné poučení (populární), odborné poučení (výklad, dokazování), kodifikující formulace*. Vedle této klasifikace založené na konkrétním cíli projevu uvádí klasifikaci podle tzv. způsobu projevu a vyděluje projevy intimní a veřejné, ústní a písemné, tzn. člení je podle okolností, které se dnes běžně považují za stylové činitele, jež ovlivňují charakter projevu, zvl. jeho jazykovou formou. B.Havránek svou teorii dále propracovával: ve studii *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka* (1942) pracoval s termínem *funkční dialekt* (místo *funkční jazyk*) a tuto problematiku spojoval s funkčním rozvrstvením spisovného jazyka; funkčními jazyky, funkčními dialekty mínil (funkční) vrstvy spisovného jazyka ve smyslu strukturního uspořádání zásoby jazykových prostředků.

V následujícím desetiletí F. Trávníček (1953) vyšel z kritiky různého chápání stylu, mezi jiným také strukturalistického (styl chápáný jako svébytná individualizační organizace jazykového strukturního celku, tedy jazykového projevu). Trávníček nemluvil o funkčních jazycích, ale o stylech (můžeme říci objektivních,

interpersonálních, normovaných řečeno K.Hausenblasem), a vyčlenil šest základních druhů slohu (a to spisovných): sloh odborný (vědecký a praktický), novinářský a populární i popularizační, řečnický, úřední, společenský, umělecký. Tato diferenciací navázala na starší Trávníčkovu členění „druhů spisovného jazyka“ do tří skupin: sloh hovorový, vlastní jazyk spisovný a umělecký (1943). Tak byl termín *funkční jazyk* — v souvislosti s diskusí o jazyce v padesátých letech — nahrazen termínem *funkční styl*, a tím podtržena jednotnost jazyka.

Zřetelné odlišení obou rovin – funkčního stylu a funkčního jazyka – nacházíme později v pracích K.Hausenblase (1972). Jeho pojetí funkčního stylu odpovídá dnes v české lingvistice běžnému úzu; na rozdíl od tradice však vyděluje některé další styly, např. obcovací, neveřejný jednací a pracovní a konverzační v rámci stylu hovorového; z odborného stylu vyčleňuje styl učební (1972). Diferencuje funkční styly simplexní (vydělené na základě jedné funkce), a komplexní (založené na dvou i více funkcích stylotvorných faktorech), a tím vnáší do třídění vyšší ráz. Vedle funkčního stylu vymezuje funkční jazyk (např. vědecký) ve smyslu stylové modifikace jazykového systému, čímž chápe systémové útvary (varianty) jazyka. Navazuje tak na prvotní Havránkův termín *funkční jazyk*. Kromě horizontálního členění stylu K.Hausenblas (1973) oživuje starou myšlenku o vertikálním členění stylu na vysoký – střední – nízký a hlásí se tak k odkazu J.Jungmanna (1820).

Československá funkční stylistika, její vznik a vývoj souvisí v prvních etapách se jmény B.Havránkou a V.Mathesia; o B.Havránkovi a jeho myšlenkách jsme se zmínili. V.Mathesius už ve své první významné studii *O potenciálnosti jazykových jevů* (z r. 1911) věnuje pozornost stylovým jevům. Právě teorie potenciálnosti pomohla autorovi rozřešit vztah mezi jazykovědou a stylistikou. „Stylistika neliší se od jazykozpytu materiálem nýbrž cílem“ (1970: 24), ovšem v této době Mathesius pojímá styl jako jev individuální: „...zkoumá stylistika konkrétní díla literární, aby určila, jak daného materiálu jazykového užito bylo k vytvoření individuálního díla uměleckého. Rozbor stylistický je tedy vždy obrácen k individualitě a může nanejvýš rozšířiti svá bádání na individualit několik... Nikdy však nemůže se stylistika zabývati celým společenským celkem...“ (24). Ovšem V. Mathesius sám v pozdějších pracích (1942) už neomezoval stylistiku na zkoumání individuálních stylů, ale chápal styl široce a vyděloval jednak řadu tzv. funkčních slohu (tj. útvarů) téměř shodně z Havránkem, jednak funkce jazyka v obecné rovině: funkci prostě sdělnou, výrazovou a formulační (k tomu viz Hausenblas 1970).

Pojem styl, a to i jen styl omezený na oblast jazykovou má různý obsah z různým stupněm obecnosti. Můžeme mluvit o stylu jednotlivého projevu, o stylu singulárním, o stylu individuálním, tj. o stylu osoby, o stylu generace nebo o stylu dobovém, o stylech funkčních. Přitom individuální styl autorský není závislý jen na osobnosti autora, neboť každý autor respektuje — aspoň do jisté míry (jde-li mu o sdělování) — faktory známé pod názvem *slohotvorní činitelé objektivní*. Slohotvorní činitelé objektivní jsou rozhodující pro vymezování normovaných, objektivních stylů, mezi něž řadíme funkční styly, a pro vymezení stylové normy.

Některé z těchto činitelů ovlivňujících styl projevů najdeme už v citované studii Havránkové, avšak v počátečním vývoji funkční stylistika nevěnovala takovou pozornost sociálním, psychickým, ale ani fyzikálním okolnostem, podmínkám, v nichž projev vzniká a do kterých projev přichází, ev. pro něj je určen.

K objektivním slohotvorným činitelům se dnes řadí činitelé rázu fyzikálního – časoprostorové vztahy (např. časová a prostorová blízkost a distance) autora projevu a adresáta (a s tím související připravenost – nepřipravenost projevu) a sociální vztahy (vztahy autora a adresáta projevu, tj. vzájemná známost || neznámost, jejich individuálnost || kolektivnost...), jež ovlivňují komunikační situaci (ta je veřejná, oficiální || neveřejná, neoficiální až intimní), dále sem patří zřetel psychologické, tj. ohled autora na adresáta, a to třeba jen předpokladaného. Základním činitelem je funkce projevu. Stylistikové se různí při vypočítávání stylotvorných faktorů. Mezi ně se dříve nepočítalo téma (předmět) projevu (my ho chápeme jako integrační faktor zajišťující celistvost jazykového projevu) a motivy, jednotlivé dílčí tematické složky; jsme si přitom vědomi skutečnosti, že totéž téma může být ztvárňováno různě.

Funkční stylistika počítá i z kontextem, pracuje se srovnáním textů navzájem (srov. stylový typ) a ze vztahem textu ke kontextu, včetně situačního). Studuje funkci široce, jak ji ovlivňují rozmanití činitelé jak tito činitelé spolu s funkcí určují styl projevu.

U individuálního stylu vystupují do popředí psychologické zvláštnosti autorovy, odrážejí se v něm třebaže nepřímo, jeho vlastnosti povahové, projevuje se jeho temperament i momentální duševní rozpoložení, jeho vzdělání, znalosti věcné i jazykové, stylizační schopnosti a zkušenosti, převládající typ myšlení, analytický || syntetický, konkretizující || abstrahující...), jeho zvyklosti nejen jazykového charakteru (a odrážející se v užívání různých parajazykových

i mimojazykových prostředků: podle toho převažuje u někoho věcný, u druhého ironický, u jiného humorný, u dalšího polemický tón projevu).

O individuálním stylu se mluví převážně jen v souvislosti s tzv. stylem uměleckým. Tam jde o něj nepochybně, avšak neomezujeme jej pouze na tuto oblast. Např. i v oblasti vědecké, tj. v oblasti náročné na přesnost, pojmovou jednoznačnost, na úplnost vyjadřování s použitím kodifikujících formulací, se vyskytují individuální styly. Dovolte, abych to doložila na příkladu ze svého okolí: lze dobře rozpoznat, aniž bychom znali jméno autora, jazykový projev dvou renomovaných lingvistů: K.Hauseblase a K.Svobody.

K.Svoboda se od K.Hausenblase liší vysokou mírou explicitnosti vyjádření, složitou stavbou větnou a souvětňou s používáním rektifikujících a zahrnujících údajů. Vzniká text pojmově nasycený, velice kondenzovaný i po stránce syntaktické, myšlenkově i stylizačně důkladně propracovaný, jasný, avšak z hlediska čtenáře nesnadný: čtenář se musí soustředit, aby pronikl všemi vyjadřovanými vztahy, někdy se vracet, aby pochopil všechny souvislosti.

K.Hausenblas má dar jasného, výkladového slohu s jistým sklonem k esejismu, což souvisí bezpochyby s jeho odborným zájmem o styl uměleckých textů a s jeho vlastními uměleckými sklony, dovede stručně, výstižně vyhmátnout podstatu jevu, názorně ji sdělit. Někdy zůstává u náznaků, čímž otevírá čtenáři možnost sdělované domýšlet, někdy ovšem i jinak než v intencích autorových.

Oblastem nepřilíš vysokého stupně zobecnění, jevům označeným jako *slohové útvary a postupy* nevěnovala dříve stylistická teorie až na Bečkovu *Stylistiku* (1948) pozornost, ponechávala je didakticky zaměřené stylistice. J.V.Bečka vymezil druhy slohu, jež se pak odrazily a přetrvávaly jako základní princip ve výučování slohu pod názvem slohové útvary. Slohové útvary se ovšem vyskytují v životní praxi zřídka v čisté formě, projevy častěji vystupují v podobě smíšené, kombinované, a to v závislosti na tématu a záměru projevu i na situaci, za níž k projevu dochází.

Naše stanovisko by nemělo být chápáno jako odmítnutí kategorie slohových útvarů. Slohové útvary chápeme jako ustálené, uzavřené formy vzniklé zobecněním vlastností velkého množství projevů stejného charakteru ovlivňovaných řadou činitelů, především cílem projevu, záměrem autora, tematickými a situačními činiteli a formou projevu. Termín *slohový útvar* koresponduje s termínem *žánr*, užívaným teorií literatury i některými stylistiky, zvláště zahraničními (srov. např. Gajda, 1986), u nás s ním např. pracuje J.Kraus (1986 a 1988).

Vedle pojmu slohový útvar se někdy pracuje s pojmem slohový postup. Uvedla ho učebnice K.Svobody a kol. (1964), aniž ho definovala, induktivně vyjmeno-

vala jeho znaky, dříve než dospěla k pojmenování. Vyčlenil postup informační, vyprávěcí, popisný, výkladový a úvahový, na rozdíl od A.Jedličky (1970), který prvně a posledně jmenovaný postup samostatně nevyčleňuje. A.Jedlička označuje za slohový postup způsob pojetí tématu jako celku i jeho jednotlivých složek. Neztotožňujeme se z názorem M.Darovce (1965: 216), že slohové postupy nejsou vyčleněny na základě jazykových vlastností, a že tedy jejich zkoumání nepatří do oblasti jazykové stylistiky; jazykovou složku stylu nelze oddělovat od tematické. Nám vyhovuje pojetí slohových postupů jako neuzavřených procesuálních složek určitým způsobem pojímajících téma nebo motiv (jako tematickou složku). Slohový postup není naplňovaným modelem, ale realizační metodou, jak ztvárnit téma (složky tématu) vzhledem k předpokládanému cíli projevu i s přihlednutím dalším činitelům; z hlediska výsledného komunikátu se jeví jako rámcový model textové výstavby vyhovující funkci sdělení.

Teorie funkčních stylu vymezující stylové oblasti umožňují začlenit do nich jak systém slohových postupů, tak útvarů, chápeme-li slohové útvary jako zobecněné typy projevů příznačné pro určité stylové oblasti. Zdůrazněme však zároveň, že jeden slohový útvar se neuplatňuje vždy v jedné stylové oblasti, ale může se vyskytovat v několika funkčních stylových oblastech. Styly tak představují vyšší zobecnění, slohové postupy a útvary (druhy, typy textu, žánry) nižší. Jsme si ovšem vědomi toho, že mezi jevy obou rovin, vyšší i nižší, není přímá a jednoduchá hierarchická závislost, je jen aproximativní (viz Čechová 1985).

Dříve pracovaly stylistiky s pojmy funkční styl, slohový útvar a slohový postup – pokud vůbec pojmy slohový útvar a postup uváděly – prostě vedle sebe (Fr.Daneš a kol. 1957; A.Jedlička a kol. 1970); učebnice pracovaly soustavně jen s pojmem slohový útvar. Pokusili jsme se proto uvést tyto pojmy do vzájemných vztahů.

Sám pojem funkční styl, jak jsme už naznačili, prodělal a prodělává neustálý vývoj, mění se i počet vymezovaných stylů. Dochází k integrování i dalšímu rozlišování stylů, styly se vyčleňují tak, jak se diferencují vyjadřovací potřeby a v souvislosti s nimi konkrétní jazykové projevy a stylové typy. V současnosti se v české stylistice vyděluje nejčastěji pět až sedm funkčních stylů; vedle stylu prostě sdělovacího (někdy označovaného jako hovorový – srov. však kritiku J.Hrbáčka 1984), odborného (členícího se zpravidla na vědecký, prakticky odborný a popularizační), publicistického a administrativního (Čechová 1989) (postupně vydělovaných ze stylu odborného), uměleckého (z jeho specifickým postavením) se vyčleňuje nověji (z rámce publicistického stylu) i styl řečnický a na pomezí odborného a uměleckého se konstituuje styl esejistický (Jedlička

1973). Do systému funkčních stylů, který jsme zde načrtli, se tedy začleňuje i tzv. básnický styl; dnes se užívá názvu *styl umělecké literatury*. U něho byla zdůrazňovaná orientace na vyjadřování samo (viz Mukařovský 1932, i 3. teze PLK), na zkoumání básnického jazyka sama o sobě. Pro svojskost uměleckého díla nebývá někdy jeho styl začleňován mezi funkční styly (srov. Kožin a kol. 1982), nikoli však v české stylistice.

Otázka počtu samostatně vydělovaných stylů není otázkou nejzávažnější. Důležité je, který ze stylů nejintenzivněji působí na dynamiku současné češtiny, a tedy na vývoj jazyka. Byl-li dříve všeobecně přiznáván největší vliv stylu uměleckému, dnes převládá vliv tzv. stylů věcných (odborného, publicistického a administrativního).

Obejvují se i pochybnosti o dosavadním pojetí funkčních stylů pro jejich vysoký stupeň zobecnění a tím pro jejich „vzdálenost“ od konkrétních textů (viz Sedláček 1985), ba dokonce i kritika „funkcionalismu jako obecného explanačního principu“ (Starý 1989: 42).

Vedle teoretických otázek stylu jsou předmětem zkoumání zákonitosti produkce textů a jeho příjmů. Právě oblast lingvodidaktická pocítovala potřebu zabývat se procesem produkce textu, protože šlo o to, naučit žáka konstruovat text funkčně orientovaný, respektující okolnosti a podmínky projevu. Proto jsme v práci *Vyučování slohu* věnovali tomuto procesu tvorby jazykového projevu samostatnou pozornost. Podnětné pro nás byly myšlenky K. Hausenblase (1972), podle něhož základním principem výstavby promluvy je průběžná vazba selekce (výběru), modifikace (uzpůsobení) a kompozice (uspořádání) vybraných prostředků. Pro didaktické potřeby mluvíme o selekci, kompozici a modifikaci — v tomto pořadí — z ohledem na procesuální charakter slohové výchovy i z hlediska přípravy jednotlivého procesu. Ta se netýká jen jazykových prostředků, nýbrž i tematických prvků souběžně nebo dodatečně ztvárňovaných jazykově. V jazykové praxi často všechny tři procesy — selekce, kompozice, modifikace tematická i jazyková — spadají časově vjedno, avšak ve vyučování se jednotlivé procesy osamostatňují, aby množství sledovaných jevů autora projevu nezahltilo, aby měl možnost soustředit se v každé etapě na jednu stránku slohové tvorby, dokud si neosvojí činnost globálně.

Ještě méně než na produkci bývala zaměřována pozornost na příjem textu, třebaže adresát býval vždy uváděn mezi základními stylovtvornými faktory a přestože styl může být činitelem, který ovlivní proces přijímání textu.

Ve stylistice se někdy chápal příjemce (adresát) jako pasivní partner, což nepovažujeme za správné (srov. Čechová 1987), neboť na příjemci záleží náležitě

identifikování smyslu textu, dopad textu na jeho racionální a emocionální stránku; příjemce se jeví pasivní pouze z hlediska produktora textu.

V současné době se začíná rozvíjet interpretace textu, k jejímuž propracování by měla přispívat i stylistika (srov. konferenci věnovanou fungování textu ve společenském dorozumívání 1987 a SlavPrag XXXII).

Československá funkční stylistika prodělala značný rozvoj, i když nebyl plynulý. Podněty a oživení předválečného rozmachu stylistiky, jak jsme se o něm zmínili, přinesla stylistická konference (1954), vznikaly jednotlivé studie, monografie a práce syntetické, usilující i o sjednocování názvoslovné. Větší pochyb nastal v posledním období.

Literatura

- Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, 1979, Praha, Akademie.
- Bajzíkova E., 1979, *Ukazovacie zámenná v textovej funkcii*, „Zborník filozofickej fakulty UK”, *Philologica* XL, Bratislava, s. 19-24.
- Bečka J.V., 1948, *Úvod do české stylistiky*, Praha.
- Bečka J.V., 1962, *Řeč, jazykový projev*, „*Slavica Pragensia*” IV, s. 623-628.
- Čechová M., 1978, *K slohové charakteristice jazykových prostředků, zvláště morfologických*, „*Slavica Pragensia*” XXI, s. 147-151.
- Čechová M., 1985, *Vyučování slohu. Úvod do teorie*, Praha.
- Čechová M., 1989, *K procesu přijímání textu*, „*Slavica Pragensia*” XXXII.
- Daneš F. a kol., 1957, *Kapitoly z praktické stylistiky*, Praha.
- Darovec M., 1956, *K otázce slohových postupov a slohových útvarov*, „*Jazykovedné štúdie*” VIII, Bratislava, s. 211-218.
- Dokulil M., 1951-1952, *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace*, „*Slovo a slovesnost*” XIII.
- Funkcional'naja stilistika: teorija stilej i jazykovaja realizacija*, Perm 1986.
- Hausenblas K., 1970, *Práce Viléma Mathesia o stylu a české stylistice v uplynulém čtvrtstoletí*, „*Slovo a slovesnost*” XXXI, s. 194-206.
- Hausenblas K. 1972a, *Výstavba jazykových projevů a styl*, Praha.
- Hausenblas K. 1972b, *Učební text v soustavě stylů funkčních*, „*Naše řeč*” LV.
- Hausenblas K. 1973, *Vysoký – střední – nízký styl a diferenciacie stylů dnes*, „*Slovo a slovesnost*” XXXIV, s. 85-91.
- Hausenblas K. 1982, *Text, komunikáty a jejich komplexy (Zamyšlení pojmoslovné)*, „*Slovo a slovesnost*” XLV, s. 1-7.
- Havránek B., 1932, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. — Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha.
- Havránek B., 1942, *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka*, „*ČMF*” XXVIII.

- Hoffmannová J., 1983, *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*, „Linguistica“, Praha.
- Hoffmannová J., 1984, *Poměr textové lingvistiky (teorie textu) ke gramatice a stylistice. — Stylistické otázky textu, Prešov – Zemplínská Štrava 1981. Zborník materiálů, Prešov.*
- Hrbáček J., 1984, *Úvod do studia českého jazyka*, Praha.
- Chloupek J., 1985, *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*, Brno.
- Ivanová-Šalingová M., 1962, *Ku klasifikácii štýlov spisovného jazyka*, „Slavica Pragensia“ IV, s. 617-622.
- Jedlička A., 1970, *Základy české stylistiky*, Praha.
- Jedlička A., 1973, *K vymezení a charakteristice esejistického stylu*, Praha, .
- Jedlička A., 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha.
- Jedlička A., 1982, *Typy norem jazykové komunikace*, „Slovo a slovesnost“ XLIII, s. 271-279.
- Jelínek M., 1979, *Posuny v stylistické charakteristice jazykových prostředků a jejich kodifikace. — Aktuální otázky...*, s. 109-121.
- Jungmann J., 1820, *Slovesnost aneb Zbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu*, Praha.
- Kořenský J. a kol., 1987, *Metody analýzy komunikačního procesu*, „Naše řeč“ s. 57-69.
- Kořenský J. a kol., 1987, *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*, České Budějovice.
- Kožin A.N. a kol., 1982, *Funkcional'nyje tipy russoj reči*, Moskva.
- Kubát V., 1988, *Základní otázky rétoriky*, Praha.
- Mathesius V., 1966, *Řeč a sloh*, Praha.
- Mathesius V., 1970, *O potenciálnosti jevů jazykových. — U základů pražské jazykovědné školy*, Praha.
- Míko F., 1970, *Text a štýl*, Bratislava.
- Mistrík J., *Štylistika*, Bratislava.
- Obščeliteraturnyj jazyk i funkcional'nyje stily*, 1986, Wilnus.
- Praktické kapitoly ze spisovné češtiny*, Praha 1988.
- Sedlaček M., 1985, *Druhý svazek německého slovníku o jazykové kultuře v pojetí českých jazykovědců*, „Naše řeč“ LXVIII, s. 256-262.
- „Slavica Pragensia“ XXVI, Praha 1983.
- „Slavica Pragensia“ XXXII, Praha 1988.
- Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932.
- Starý Z., 1989, *Ve jménu funkce, standarizace a intervence*, „Jazykovědné aktuality“, č. 1-4, s. 42-43.
- Styblík V. a kol., 1983, *Český jazyk, VIII*, Praha.
- Svoboda K. a kol., 1964, *Český jazyk pro střední školy*, Praha.
- Synteza w stylistyce słowiańskiej*, 1991, Opole.
- Štylistické otázky textu*, 1984, Prešov.

Tejnor A. a kol., 1984, *Český jazyk 1-4*, Praha.
U základů pražské jazykovědné školy, Praha 1970.

Concepts of Czech Functional Stylistics

Foundations of the Czech functional stylistics, including its basic concepts, have been worked out by Bohuslav Havránek in his papers *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* (*The Tasks of the Standard Language and its Cultivation*, cf. esp. the part of it *Funkční rozlišení spisovného jazyka – The Functional Differentiation of the Standard Language*) published in *Spisovná čeština a jazyková kultura - (Standard Czech and the Cultivation of Language)* 1932.

Havránek has delimited four functions of the standard language (and four functional languages corresponding to them); he has defined five functional styles (each being determined by purpose of the discourse) he has marked off the styles also on the basis of their realization (spoken and written, public and non-public). Into the framework of styles, he has included also other differences in make up of texts. During last sixty years, the outlined Havránek's concepts have been (sometimes with changes of their meaning) worked through, defined more precisely, some new concepts have been added (and relations of the original and new concepts have been dealt with). The functional differentiation has been applied to non-standard language, too, new functional styles (i.e. Havránek's functional languages) have been delimited, so that system of 4-7 functional styles is taken under consideration nowadays. The term *slohový postup* or *tvar* is used now instead of Havránek's term functional style.

The functional styles are differentiated on the basis of number of purposes that can be attributed to them – so called simplex styles have one basic function only, complex styles have two or more functions.

The concept of the style norm (different from the language norm) has been marked off and the fact has been stated that the real life communication does not adhere to a single style norm but to a combination of theirs. Regarding this fact, so called communicative norms are worked out now. These norms, in contrast to language and styles norms, are not codified.